

**REPRESSIYA JILLARINDA JOĠALĠAN ILIM HÁM
MÁDENIYAT ĠÁZIYNELERI (1940-1950-JILLARDA)**

Medetbayeva Biybimaryam

QMU Máistratura bólimi «Tariyx» qániegliginiń 2-kurs magistrantı

XX ásir ortalarında, ásirese, 1940-1950-jıllar aralıǵında burıngı Sovet Awqamı quramındaǵı respublikalarda, sonıń ishinde, Qaraqalpaqstan aymaǵında da ruwxıy hám mánawıy qarańǵılıq dáwiri húkım súrdi. "Xalıq dushpanı" tamǵası, jalǵan ayıplawlar hám qamaqlar arqasında qanshadan-qansha pıdayı ilimpazlar, jazıwshılar, din ġayratkerleri, aǵartıwshılardıń ómiri ayanıshlı túrde kesildi. Bul - tek ġana insanıylıq apatshılıq emes, al ruwxıy ġáziynemizdiń joytılgan beti bolıp esaplanadı.

Bul maqalada áyne sol qorqınıshlı jıllarda óz xalqınıń ruwxıy baylıǵına xızmet etken, biraq nahaqtan jazaǵa tartılǵan bir topar pıdayı zıyalılardıń ómiri hám táǵdiri sáwlelendiriledi. Sonıń ishinde, Najim Dawqarev, Izbasar Fazilov, Xojan Abdihalikov sıyaqlı pıdayı shaxslar bul processtıń tikkeley qurbanlarına aylangan. Olardıń hár biri óz jumısı menen xalqımızdıń ruwxıy dúnyasın hám intellektuallıq potencialın joqarılatıwǵa xızmet etken, biraq totalitar dúzim zulımlıǵına ushıraǵan.

Búgin ġárezsiz rawajlanıw jolınan baratırǵan elimizde bul tariyxıy haqıyqattı eslew, onı jarıtıw, sonday-aq, repressiya qurbanlarınıń atın tiklew hám olardıń ruwxıy miyrasın xalqımızdıń yadına qaytarıw úlken áhmiyetke iye.

Sovet Awqamınıń repressiya siyasatı Qaraqalpaqstan ilimi hám mádeniyatına qayta tiklep bolmaytuǵın soqqılar bergen edi. Bul jıllar dawamında

kóplegen bilimli, pidayı, jámiyet rawajlanıwına xızmet etken ziyalılar "xalıq dushpanı" tamǵası menen qamalǵanı, súrgin etilgeni yamasa pútkilley joq etilgeni ashınarlı haqıyqat.

Izbasar Fazilovtıń ómiri hám dóretiwshiligi, ásirese repressiyanıń ádebiyat hám mádeniyatqa qanday tásir etkenin kórsetedi. Ol 1937-jılı, óziniń milliy hám kórkem kózqarasları sebepli, antisovet hám milletshi sıpatında ayıplanıp, quwdalawǵa ushıradı. Fazilovtıń ádebiyatqa qosqan úlesi hám ol jazǵan shıǵarmalar Sovet húkimeti tárepinen qadaǵan etildi. Ol "Jas leninshi" gazetasınıń redaktori sıpatında, óziniń milliy ideyaları hám ádebiy kózqarasları menen tanılǵan bolsa da, siyasiy qararlar onıń dóretiwshilik jumısın toqtatıwǵa májbúr etti.

1937-jıllarda qamaqqa alınǵan hám 20 jıldan aslam waqıt súrgin azabın bastan keshiredi, biraq bul azap hám qıstawlar onıń dóretiwshilik qábiyetine tásir kórsetpegeni onıń Asan Begimovqa jazǵan xatınan málim: "*Jigirma jıl aldında irkiw bolǵan bóget, eńsemnen basqan dóhmet endi joǵaldı, Bastan ótken jigirma jıl biziń ómirimizdiń eń qızıqlı, qizǵınlı, qımbatlı bólegi, Jigirma jıl dawamında talantlı adamǵa kóp zat islewge boladı. Meniń jas talantım jigirma jıl boyı ixtiyarsızlıq astında tınshıqtı. Biraq meniń ádebiyataǵı uqıbım joǵalǵan joq*"¹ dep jazadı. Bul xat arqalı tek ǵana basınan ótken keshirmelerdi emes, al tariyxıy haqıyqattı ańlaw ushın áhmiyetli dárek bolıp esaplanadı. Bul sózler repressiya qurbanlarınıń psixologiyalıq jaǵdayın, olardıń jámiyetten ıqtıyarlı emes, májbúriy ajratılǵanlıǵın kórsetedi. Izbasar Fazilovtıń xatı onıń ruwxıy azabın hám ádalatsızlıq dárejesin sáwlelendiredi. Búgin bul xatlar tariyxıy haqıyqattıń

¹ Sh. Babashev Qaraqalpaqstanlı repressiyaǵa ushraǵan ziyalılar-Nókis-2012-Bilim baspası-161-168-B.

áhmīyetli dáreklerine aylandı. Olar, ásirese, jas áwladqa mınanı ańlatadı: ádebiyat, talant hám haqıyqatlıq hesh qanday kúsh penen pútkilley joq etilmeydi - olar waqıtsha únsiz bolıwı múmkin, biraq bári bir jáne ses shıǵaradı. Izbasar Fazilov qálemīnen tógilgen bul sózler, endi tariyxıy yad hám milliy ózliktiń muqaddes buwına aylanǵan.

Izbasar Fazilov 1958-jılı eline qaytıp kelgennen soń, óziniń dóretiwwshilik jumısların basladı. Biraq ol júdá awır sharayatlarda jasaǵan hám sozılmalı azaplar onıń densawlıǵın tómenletken. 1961-jılı 13-yanvarda, uzaq jıllar dawamında shekken fizikalıq hám ruwxıy azaplar sebepli, ókpe keselliginen qaytıw boldı.

Qaraqalpaqstanda pedagogikalıq hám jámiyetlik jurnalistikanıń tiykarın salǵan az sanlı zıyalılardıń biri edi. 1934-jılı ol "Sovet muǵallımı" gazetasınıń birinshi juwaplı xatkeri sıpatında jurnalistikanıń xalıqshıl hám sınshıl baǵdarın qalıplestiriwge bel baylaǵan xalıqshı jurnalist- Xojan Abdilxolikov. Onıń maqalaları ádillik, xalıq mápleri haqqında edi - áne usı mártligi oǵan qımbatqa tústi.

1937-jılı 5-oktyabrde onı NKVD xızmetkerleri nızamsız túrde qamaqqa alıp, "xalıq dushpanı" degen ayıp penen sudladı. Ózbekstan SSR Jınayat kodeksiniń 14-64 hám 67-statyaları tiykarında 10 jıllıq qamaq jazası, mal-múlkiniń konfiskaciyası, siyasiy huqıqlardan ayırılıwı - bulardıń barlıǵı ádalat súyiwshi bir insandı sındırıwǵa qaratılǵan edi².

² Sh.Babashev Qaraqalpaqstan respublikası tariyxındag'ı siyasiy qurbanlar. No'kis. —Qaraqalpaqstan 2003 jil.

Sibir hám Magadannıń suwıq lagerlerinde ótkerilgen jıllar oǵan fizikalıq hám ruwxıy azap alıp keldi. Biraq ol ruwxıy kúshin saqlap qaldı - kánshi bolıp islep, jańa kásip iyeledi. Xojan Ábdixolıqov 1958-jıldın may ayında tolıq aqlanıp, watanına qaytadı. Tilekke qarsı, artta qaldırǵan sinaqlı jıllar hám qamaqxanadaǵı mashaqatlar onıń densawlıǵına zıyan jetkergen edi. Ol sol jıldın 13-iyulinde, 60 jasında qaytı boldı.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevniń atap ótkenindey, " "Biz tariyxımızdaǵı awır sinaqlardı, xalqımız basınan ótkergen zulımlıq hám zorlıqlardı hesh qashan umıtpawımız kerek. Sebebi keshegi zulımlıqtı yadqa almasaq, erteńgi ádillikti qurıwımız múmkin emes.." ³ Xojan Abduxolıqovniń ómiri - bul haqıyqattı aytqanı ushın jazalǵan, biraq eline sadıq qalǵan, ilim hám sózge pıdayı bir áwlad wákiliniń tımsalı bolıp esaplanadı. óziniń ilimiy hám jurnalistik jumısın dawam ettiriwde úlken tosqınlıqlarǵa dus keldi.

Nájim Dáwqaraev 1905-1953-jılları jasap, óz dáwiriniń jetekshi ilimiy hám mádeniy ǵayratkerlerinen biri boldı. Onıń ómiri, Sovet rejiminiń qatań repressiya siyasatı hám siyasiy quwdalawları astında ótti. Óz jumısın xalqınıń mádeniy rawajlanıwına, ilimdi úyreniwge hám ádebiyatın rawajlandırıwǵa baǵıshladı, biraq Sovet dúziminiń ádalatsız siyasatı hám quwdalawları oǵan tosqınlıq etti.

1934-jıldan keyin, repressiya siyasatı biraz páseygennen keyin Nájim Dáwqaraev Qaraqalpaqstan Jazıwshılar awqamınıń juwaplı xatkeri etip tayınlandı hám ádebiyattıń rawajlanıwına úles qostı.. Biraq, 1937-jılı Sovet rejimi onıń

³ Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyevniń 2021-jıl 31-avgust kúni Ǵárezsizlik bayramına baǵıshlanǵan saltanatlı máresimde shıǵıp sóylegen sózinen <http://gazeta.uz>.

iskerligin qáwip dep taptı hám onı milletshilikte ayıpladı. Nájim Dáwqaraevqa qarsı baspasózde keń kampaniya baslandı hám ol "eski sistemanı kúseytuǵın burjuaziyalıq milletshi" sıpatında tanıstırıldı. Basqa ilimpazlar onıń qorgawın óz moyına aldı, biraq Nájimniń ilimiy jumısları hám iskerligi turaqlı siyasiy quwdalawlar astında boldı.

1952-jılǵa kelip, Nájimniń ilimiy jumısı jáne de qattıraq siyasiy quwdalawlarǵa ushıradı. Qaraqalpaqstan oblastındaǵı jıynalısta ol jáne sınaǵa ushıradı, al bul sınlar onıń ilimiy jumısına qarsı júrgizilgen siyasiy gúrestiń bir bólegi boldı. Aqırında, Nájim Dáwqaraev 1953-jılı 20-iyulde, 48 jasında, mezgilsiz qaytı boldı. Onıń ilimiy jumısları hám mádeniyatqa qosqan úlesi házirgi kúnde de úlken áhmiyetke iye esaplanadı.

Sovet dáwirinde, bunday kóplegen ádebiyattanıwshılar hám ilimiy ğayratkerler, tiykarınan, óz kózqarasları menen baylanıslı, óz elleriniń tariyxıy miyrasın úyreniwde júdá áhmiyetli orın tutqan bolsa da, siyasiy quwdalawlarǵa ushıradı. Olardıń shıǵarmaları kóbinese joǵalıp ketti yamasa pútkilley joq etildi.

Olardıń miyneti, ilimiy jumısları hám ádebiy kózqarasları tek ǵana óz zamanı ushın emes, al keleshek áwladlar ushın da áhmiyetli tariyxıy ǵáziynelerden biri bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, repressiya jıllarında joytılgan ilimiy hám mádeniy ǵáziyneler búgingi kúnde tek ǵana tariyxıy processlerdi durıs bahalaw ushın emes, al milliy ruwxı saqlaw hám onı jańa áwladlarǵa jetkeriw ushın da úlken áhmiyetke iye. Bul processti dawam ettiriw, aldınǵı ilimiy hám mádeniy qádiriyatlardı jámiyetke engiziwimiz eń baslı wazıypamız esaplanadı.

Paydalang'an Ádebiyatlar

1. Sh.Babashev Qaraqalpaqstanli ziyalilar u'stinen siyasiy process. No'kis. —Bilim 2012 jil.
2. .Sh.Babashev Jaziqsiz jazalang'an repressiya qurbanlari'. No'kis. —Qaraqalpaqstan 2007 jil.
3. Sh.Babashev Qaraqalpaqstan respublikasi tariyxindag'i siyasiy qurbanlar. No'kis. —Qaraqalpaqstan 2003 jil.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. "Qatag'on qurbanlari xotirasi – milliy o'zlik ramzidir". –URL: <https://president.uz/uz/lists/view/> 1786.
5. Qatag'on qurbanlari: tarixiy adolat tiklanmoqda. Ziyonet ta'lim portali. – URL: <https://ziyonet.uz/uz/news/> qatagon-qurbanlari.